

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ОРГАНІВ ТА ОСІБ, ЯКИМ НАДАНО ПРАВО ЗАХИЩАТИ ПРАВА, СВОБОДИ ТА ІНТЕРЕСИ ІНШИХ ОСІБ, У ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

БОНДАРЕНКО Михайло Сергійович - Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АБРОСИМОВ Євген Олександрович - Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті освещена проблема привлеченія органів и лиц, которым предоставлено право защищать права, свободы и интересы других лиц, в гражданский процесс. Делается акцент на отличительных признаках соответствующих субъектов гражданского процесса, качественно отделяющих данный правовой институт от смежных. Акцентируется внимание на ошибках, которые имеются в судебной практике и связанные с привлечением исследуемых субъектов в процесс. Предлагается привлекать соответствующие органы и лица в гражданский процесс, учитывая их особый правовой статус и отличия от третьих лиц.

Ключові слова: *представництво, треті особи, суб'єкти цивільного процесу, форми участі у процесі.*

Актуальність теми

Інститут участі органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, регулюється низкою законодавчих актів. Серед них Цивільний процесуальний кодекс України [1], Закони України «Про прокуратуру» [2], «Про охорону навколишнього природного середовища» [3], «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [4], «Про захист прав споживачів» [5], «Про охорону праці» [6], «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [7], «Про об'єднання громадян» [8], наказ Генерального прокурора України «Про організацію представництва прокурором в суді інтересів громадянина або держави та їх захисту при виконанні судових рішень» [9] та ін.

Така велика кількість норм права, які регулюють якісно однорідну сферу суспільних відносин, формується у відповідний правовий інститут. Проте разом з тим, коли в науці цивільного процесуального права якісно відокремлено формується і досліджується інститут участі органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, коли вдосконалюється та розширюється система законодавства, яка детально врегулює правовий статус даних органів та осіб, у судовому процесі ці суб'єкти досить часто виступають як треті особи.

Враховуючи той факт, що існує велика кількість категорій справ, котрі потребують залучення таких своєрідних суб'єктів у цивільний процес, вивчення особливостей їх правового статусу та участі у процесі не втрачає своєї актуальності.

Ступінь наукової розробки

Загальними питаннями вивчення правового статусу, діяльності, видів, характерних ознак органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, а також взаємозв'язків даного правового інституту з іншими інститутами цивільного процесуального права займалися ряд науковців, серед яких варто виділити таких вчених, як Андрушко А.В., Білоусов Ю.В., Вікут М.А., Грабовська О.О., Павлуник І.А., Притика Ю.Д., Стефанчук Р.О., Угриновська О.І., Фурса С.Я., Шакарян М.С., Штефан М.Й. та ін.

Постановка проблеми

На перший погляд може здаватися, що якоїсь різючої проблеми правозастосування у цьому немає, проте, на нашу думку, якщо заглибитися в дану проблематику більш детально, можна зіткнутися з певними труднощами, які виникають внаслідок такої «часткової підміни» правового статусу даних органів і поширення на них дії додаткових норм процесуального законодавства. Так, визнаючи даних суб'єктів третіми особами, слід пам'ятати, що останні мають ряд особливостей і свою процесуальну правосуб'єктність, що істотно відрізняється від правосуб'єктності досліджуваних нами органів та осіб.

Мета статті

Метою даної статті є дослідження характерних ознак, які притаманні органам та особам, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, їх загальний порівняльний аналіз із третіми особами та представниками у цивільному процесі; дослідження впливу норм, що стосуються третіх осіб, на відповідні органи при їх залученні у процес та проблем і наслідків, які з цього можуть виникнути.

Виклад основного матеріалу

Визначаючи осіб, які беруть участь у справі, Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК) в статті 26 ділить їх на кілька груп:

«1. У справах позовного провадження особами, які беруть участь у справі, є сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб.

2. У справах наказного та окремого провадження особами, які беруть участь у справі, є заявники, інші зацікавлені особи, їхні представники.

3. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб».

Як можна побачити, у побудові статті 26 ЦПК органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб виділені в окремій частині. Сказано, що дані суб'єкти цивільного процесу можуть брати участь «у справах», тобто не

відбувається конкретизація, у якому з видів цивільного судочинства дані особи можуть брати участь, можемо стверджувати, що дані органи та особи можуть брати участь у будь-якому із зазначених у статті 26 видів цивільного судочинства. Ця думка підтверджується формулюванням статті 45 ЦПК, де сказано, що дані суб'єкти можуть брати участь у цивільному процесі «у випадках, встановлених законом».

Відповідно до статті 45 ЦПК суб'єкти, які діють у цивільному процесі як органи і особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб – це:

- Уповноважений ВРУ з прав людини;
- прокурор;
- органи державної влади та місцевого самоврядування;
- фізичні та юридичні особи (наприклад, установи, профспілкові організації тощо).

Мета участі даних органів зводиться до захисту прав свобод та інтересів інших осіб, що полягає у наданні правової допомоги і сприянні в судовому захисті особам, які в силу різних причин не мають можливості захищати свої права за станом здоров'я, непрацездатністю, недієздатністю, а також в інших випадках, визначених законом.

Аналізуючи узагальнення практики місцевих судів, можна побачити, що дані органи та особи у більшості випадків залучаються у процес як треті особи. Так, наприклад, у справі позовного провадження за позовом Особи 1 до Особи 2 Дарницький районний суд м. Києва у справі N 2-539/09 залучив, як третю особу, Головне управління з питань захисту прав споживачів виконавчого органу Київради (КМДА) [10], також можна знайти приклади залучення як третьої особи у процес органу опіки та піклування та інших державних та недержавних органів, установ, організацій. В узагальненні Апеляційного суду м. Києва вказується, що «із проаналізованих цивільних справ випливає, що, як правило, орган опіки та піклування бере участь у справах про позбавлення батьківських прав як третя особа, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета суперечки».

У теорії цивільного процесуального права узагальнено говорять про три підстави участі органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб у судовому процесі:

- наявність державної або суспільної заінтересованості в цивільній справі, яка пов'язана з обов'язками, покладеними на них законом;
- наявність відповідних норм права, які зобов'язують дані органи вступити в процес;
- наявність заінтересованості даних органів у законному та обґрунтованому рішенні, яка обумовлюється їх функціями, компетенцією тощо.

М.Й. Штефан з цього приводу вказує, що «органи державної влади і місцевого самоврядування, профспілки, підприємства, установи, організації і окремі громадяни можуть бути суб'єктами захисту прав і охоронюваних інтересів інших осіб за умов: наявності закону, який дає їм повноваження здійснювати захист прав та інтересів інших осіб по конкретних справах; наявності в осіб, захист прав й інтересів яких вони можуть здійснювати, цивільної процесуальної правосуб'єктності, а для дачі висновку органами державної влади і органами місцевого самоврядування замість цієї умови – наявності справи у провадженні суду; наявності у них цивільної процесуальної правосуб'єктності» [11, 50].

Здійснюючи відмежування органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб від третіх осіб, необхідно звернутись до законодавчого поняття третіх осіб. ЦПК поділяє всіх третіх осіб на третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета суперечки, і на третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета суперечки. Правовий статус третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета суперечки, визначається статтею 34 ЦПК:

«1. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета суперечки, можуть вступити у справу до закінчення судового розгляду, пред'явивши позов до однієї чи обох сторін. Ці особи мають усі процесуальні права і обов'язки позивача».

Характерні ознаки третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору наводили Притика Ю.Д. та Теліпко В.Е.:

«Участь третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет суперечки, характеризується наступними ознаками:

- вступають у процес, що розпочався;
- вступають у процес до закінчення судового розгляду;
- є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин;
- вступають у процес добровільно та з власної ініціативи;
- втручаються у спір між сторонами, що вже виник;
- їх інтереси суперечать, як правило, інтересам обох сторін;
- заявляють самостійні вимоги на предмет спору (можуть претендувати на весь предмет чи на його частину);
- відстоюють у процесі свої інтереси, а відтак, їхня юридична заінтересованість носить особистий характер» [12, 105].

Так, видається цілком зрозумілим, що пред'являючи позов або заяву в інтересах особи, яка бере участь у справі, або ж вступаючи у процес для дачі висновку, досліджувані суб'єкти не заявляють і не мають самостійних вимог щодо предмета спору, не мають особистої матеріальної зацікавленості, їх інтереси не суперечать одночасно інтересам протилежних сторін тощо. Звідси випливає, що вони не можуть залучатись у процес як особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета суперечки.

Стаття 35 ЦПК вказує на ознаки та правовий статус третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета суперечки:

«1. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до ухвалення судом рішення, якщо рішення в справі може вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї із сторін.

2. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть бути залучені до участі в справі також за клопотанням сторін, інших осіб, які беруть участь у справі. Якщо суд при прийнятті позовної заяви, здійсненні провадження

у справі до судового розгляду або під час судового розгляду справи встановить, що судові рішення може вплинути на права і обов'язки осіб, які не є стороною у справі, суд залучає таких осіб до участі в справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору».

У теорії цивільного процесуального права напрацьовано юридичні критерії, які визначають умови залучення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору:

- обов'язкова наявність матеріально-правових відносин між третьою особою і однією із сторін (це означає, що будь-яка третя особа має матеріальну заінтересованість у ході судового процесу: у третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, дана заінтересованість виявляється у їх самостійних вимогах, які висувуються щодо предмета спору, у третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, така заінтересованість виявляється у потенційному впливі рішення суду на їх майбутні права та обов'язки);

- преюдиційна пов'язаність матеріально-правових відносин третьої особи й однієї із сторін з правовідносинами позивача і відповідача в справі;

- матеріально-правові відносини третьої особи й однієї зі сторін повинні передбачати можливість спору про право цивільне між третьою особою й особою, на стороні якої вона виступає.

Законодавець визначає, що треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть брати участь у процесі, «якщо рішення в справі може вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї зі сторін» [1]. Аналізуючи повноваження органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можна прийти до висновку, що в силу законодавчої урегульованості даного питання, судові рішення в частині, що стосується предмета спору, не може повпливати на права та обов'язки даних суб'єктів. Таким чином, доволі спірною є можливість визнання органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, третіми особами.

На відміну від третіх осіб, органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, мають лише процесуальну зацікавленість. Така зацікавленість може бути загальнодержавною, суспільною або випливати із покладених законом обов'язків, тобто інтереси даних суб'єктів спрямовані не лише на досягнення найкращого результату для особи, інтереси якої захищаються, але й на досягнення законності в цілому. Шакар'ян М.С. з цього приводу пише: «Перераховані органи та особи не мають суб'єктивного матеріально-правового інтересу у справі, коли звертаються до суду із захистом прав, свобод та законних інтересів інших осіб. При зверненні до суду в інтересах невизначеного кола осіб можливе поєднання особистого інтересу з інтересами великої групи осіб, численний склад якої встановити складно або неможливо встановити взагалі» (переклад – авт.) [13, 99].

Так, наприклад, органи опіки та піклування беруть участь у справі не з метою захисту свого суб'єктивного інтересу, а на підставі закону (стаття 19 Сімейного кодексу України) з метою здійснення покладених на них обов'язків для захисту інтересів громадян та держави.

З огляду на викладене, орган опіки та піклування не може брати участі у справі як третя особа, а його процесуальне становище визначається на підставі статей 26, 45 ЦПК України як особи, яка бере участь у справі органу, якому законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб [14].

На відміну від класичних представників, обсяг повноважень органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у цивільному процесі обумовлюється їх компетенцією і чітко визначається законодавством, дані суб'єкти не узгоджують своїх повноважень з особами, інтереси яких вони представляють у суді. У процесі дані суб'єкти виступають від свого імені.

Залучаючи досліджуваного суб'єкта у процес і називаючи його третьою особою, суд свідомо поширює дію норм законодавства про третіх осіб на досліджувані нами

органи. Треті особи у цивільному процесі мають свій чітко визначений обсяг повноважень, який значно відрізняється від тих, яким наділені органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Загальний обсяг повноважень досліджуваних органів, відрізняється від того, що наявний у третіх осіб, і визначається статтею 46 ЦПК, яка вказує на наступне:

«1. Органи та інші особи, які відповідно до статті 45 цього Кодексу звернулися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах, мають процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укласти мирову угоду.

2. Відмова органів та інших осіб, які відповідно до статті 45 цього Кодексу звернулися до суду в інтересах інших осіб, від поданої ними заяви або зміна вимог не позбавляє особу на захист прав, свобод та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі.

3. Якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених вимог, суд залишає заяву без розгляду.

4. Прокурор, який не брав участі у справі, з метою вирішення питання про наявність підстав для подання апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд рішення Верховним Судом України, заяви про перегляд рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, має право знайомитися з матеріалами справи в суді.

5. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які беруть участь у справі для подання висновку, мають процесуальні права і обов'язки, встановлені статтею 27 цього Кодексу, а також мають право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті».

Аналізуючи норми, які стосуються третіх осіб, можна побачити, що останні не наділені правом висловити свою думку щодо вирішення справи по суті, діючи від свого імені, можуть здійснювати весь комплекс процесуальних дій включно з укладанням мирової угоди, самостійно визначають обсяг повноважень своїх представників. Відповідно до

ч. 5 ст. 36 ЦПК може виникнути ситуація, коли особи, які беруть участь у справі, заперечують проти залучення чи допуску третьої особи в процес, що також не характерно для органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Для третіх осіб також не характерні визначені законом форми участі у цивільному процесі, проте вони визначаються для досліджуваних нами суб'єктів. Так, наприклад, Притика Ю.Д. та Теліпка В.Е. пропонують наступну класифікацію даних форм:

- прокурор:
 - звернення до суду з позовами або заявами про захист прав і свобод іншої особи, невизначеного кола осіб, прав юридичних осіб, коли порушуються інтереси держави, або про визнання незаконними правових актів, дій чи рішень органів і посадових осіб;
 - участь у розгляді судами справ;
 - внесення апеляційної, касаційної скарги на судові рішення або заяви про їх перегляд за нововиявленими обставинами.;
- інші органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб:
 - подання позовної заяви в інтересах позивача. У такому випадку відповідний орган виступає ініціатором справи замість позивача;
 - вступ у справу для захисту інтересів особи сторони або третьої особи як з власної ініціативи, так і за ухвалою суду;
 - участь у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень [12, 125-127].

Наслідками неправильного залучення органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у цивільний процес відповідно до норм чинного процесуального законодавства може бути зміна рішення або ухвалення нового рішення. Даний наслідок впливає з норм п. 4 ч. 1 ст. 309 ЦПК, а також з ч. 3 ст. 309 ЦПК, де сказано, що рішення суду першої інстанції може бути скасоване у разі порушення норм процесуального права, що призвели до неправильного вирішення справи. Таке формулювання може тлумачитись апеляційним судом доволі широко, і в окремих випадках залучення органів та осіб, яким надано

АНОТАЦІЯ

Висвітлена проблема залучення органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у цивільний процес. Робиться акцент на характерних ознаках відповідних суб'єктів цивільного процесу, що якісно відмежовують даний правовий інститут від суміжних. Акцентується увага на помилках, що наявні в судовій практиці і пов'язані із залученням досліджуваних суб'єктів у процес. Пропонується залучити відповідні органи та особи у цивільний процес, зважаючи на їх особливий правовий статус і відмінності від третіх осіб.

право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, як третіх осіб може стати причиною для застосування відповідних норм законодавства. Те ж саме стосується і касаційної інстанції (наприклад, застосування статті 338 ЦПК у разі неповної реалізації досліджуваним суб'єктом своїх повноважень, що зумовлено неправильним залученням останнього у цивільний процес).

Висновки

Таким чином, досліджуючи дане питання, ми прийшли до висновку, що при залученні органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у цивільний процес практика на місцевому рівні часто йде в розріз із теорією цивільного процесуального права. Це зумовлює певні законодавчі невідповідності у діяльності вищезгаданих судів. Враховуючи напрацювання науки цивільного процесуального права, розгалужену систему норм законодавства, можна стверджувати, що існують всі передумови для залучення органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у процес, зберігаючи при цьому їх правовий статус, відмінний від третіх осіб і представників у цивільному процесі. На нашу думку, це зменшить кількість процесуальних суддівських помилок і сприятиме більш якісному провадженню в цивільних справах, адже дозволить на практиці розмежувати відповідних учасників процесу і чітко окреслити правовий статус кожного суб'єкта.

SUMMARY

The article highlights the problem of attracting persons who were granted the right to protect the rights, freedoms and interests of others, in civil proceedings. The distinguishing features of these subjects were determined. It is proposed to involve the relevant bodies and individuals in civil procedure keeping their special legal status.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004 р., № 40-42, ст. 492.
2. Закон України від 05.11.91 «Про прокуратуру» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991 р., № 53, ст. 793.
3. Закон України від 25.06.91 «Про охорону навколишнього природного середовища» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991 р., № 41, ст. 546.
4. Закон України від 23.12.97 «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998 р., № 20, ст. 99.
5. Закон України від 12.05.91 «Про захист прав споживачів» // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991 р., № 30, ст. 379.
6. Закон України від 14.10.92 «Про охорону праці» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992 р., № 49, ст. 668.
7. Закон України від 15.09.99 «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999 р., № 45, ст. 397.
8. Закон України від 16.06.92 «Про об'єднання громадян» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992 р., № 34, ст. 504.
9. Наказ Генерального прокурора України від 29.1.06 «Про організацію представництва прокурором в суді інтересів громадянина або держави та їх захисту при виконанні судових рішень» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
10. Лист Апеляційного суду м. Києва від 01.03.10 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cct.com.ua/2011/01.03.2010_ask.htm
11. Штефан М.Й. Цивільний процес, видання 2-ге, перероб. та доп., Видавничий Дім «Ін Юре», 2001, 242 с.
12. Теліпко В.Е. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України станом на 01.11.2010 р. / За ред. Притики Ю.Д. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 696 с.
13. Гражданское процессуальное право: Учебник / С.А. Алехина, Г75 В.В. Блажеев и др.; Под ред. М.С. Шакарян. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 584 с.
14. Лист Апеляційного суду м. Києва від 01.01.09 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/uzagalnennja-praktiki-rozgljadu-sudami-civilnih-sprav-pro-us-doc122.html>